

Kríza – slepá ulička alebo ozdravný proces?!

Niekoľko poznámok k vymedzeniu pojmu kríza

Katarína Gabašová

Abstrakt

Kríza je jedným z najskloňovanejších pojmov za posledné desaťročia. Vzhľadom na rozmanité prístupy jej vymedzenia a klasifikácie, ako aj širšie používanie pojmu je dôležité upriamiť pozornosť na metodologickú neujasnenosť a nejednoznačnosť definícií. Najmä v médiách sme svedkami inflácie pojmu s dôrazom na jeho negatívny význam, čo predstavuje účelovú redukciu. Preto si kladieme otázku, či je kríza slepou uličkou alebo ozdravným procesom. Cieľom príspevku je analýza pojmu kríza v súvislosti s jeho etymológiou, používaním a interpretáciou v euroatlantickom kultúrnom kontexte. Primárne sú východiskom analýzy vybrané sémantické modely nemeckého historika Reinharta Kosellecka, reflektujúce pojem krízy v kontexte filozofie dejín, a tiež slovníkové výklady v slovenskom jazykovom prostredí. Zámerom je poukázať na metamorfózy interpretácie pojmu kríza s ohľadom na jeho obsah a rozsah, čo súvisí aj s jestvujúcou typológiou kríz a úsilím o etablovanie všeobecnej teórie krízy – krízológie.

Kľúčové slová

Kríza, konceptualizácia, Reinhart Koselleck, typológia kríz, sémantické modely, krízológia.

Úvod

Slovo kríza je najčastejšie používané vo význame rozhodujúceho okamihu v ťažkej situácii.

Nezriedka je kríza interpretovaná na základe zjednodušenia v dvoch významoch – nebezpečenstvo a príležitosť. Pojem krízy sa pôvodne používal v oblasti súdnictva, vojenstva, medicíny a teológie. Mohli by sme ho zaradiť medzi pojmy, ktoré podliehajú mnohoznačnosti, rozmanitosti uhlov pohľadu a kontextov, ale aj redukcii a dezinterpretácii, a preto sa často vytráca ich presný význam.

V spoločenských vedách má pojem kríza blízko k pojmom riziko, katastrofa a kolaps. Najmä v médiách často dochádza k spájaniu týchto pojmov s apokalyptickými dimenziami. Aktuálne sme v našom každodennom „absurdistane“ svedkami inflácie pojmu kríza, o čo sa pričínili najmä médiá v súvislosti s pandemiou ochorenia spôsobeného koronavírusom Covid-19. O inflácii pojmu písal už v 90. rokoch 20. storočia nemecký historik a filozof Reinhart Koselleck, pričom vychádzal z výkladov pojmu vo francúzskom slovníku z roku 1840, v ktorom sa objavilo konštatovanie o častom výskyte slova kríza v médiách. Koselleck však upozornil, že

„ak by hromadne rozšírené používanie tohto slova bolo dostatočným príznakom skutočnej krízy, žili by sme v kríze, ktorá zachvátila všetko. Tento spätný záver však primárne svedčí skôr o nevyhranenom hovorovom úze, než aby prispel k diagnóze našej situácie“.¹

Vzhľadom na uvedené je zámerom autorky upozorniť na metodologickú nejasnosť, mnohoznačnosť a tendencie redukovania významu pojmu kríza na negatívne zafarbené konotácie, čo zrejme súvisí s teologickým významom pojmu – boží súd, posledný súd. Zodpovedať otázku, či môžeme krízu interpretovať ako slepú uličku alebo ozdravný proces, nie je jednoduché. Z pôvodného významu pojmu vyplýva, že ide o úsudok, rozhodnutie smerom k zmene s cieľom odbúravania nefunkčného a starého nástupom nového a progresívneho. Chápanie krízy ako ozdravného procesu sa spája najmä s lekárske, ekonomické a politické výkladom pojmu. Švajčiarsky historik a teoretik kultúry Jacob Burckhardt vypracoval teóriu krízy ako jediný z autorov súhrnných historických koncepcií v 19. storočí. Krízu považoval za „nový vývojový uzol. Krízy sú očistnými procesmi: odstránia množstvo životných foriem, z ktorých dávno vyprchal život a ktoré by inak s ich historickými právami nebolo možné odstaviť.“² Týmto tvrdením vyzdvihol jej pozitívny, resp. ozdravný rozmer.

V prípade interpretácie krízy ako slepej uličky vychádzame z teologického výkladu pojmu – posledný súd, boží súd, ktorý bol a je používaný metaforicky s väzbou na budúcnosť a implikuje skôr negatívne smerovanie alebo dôsledky. Položená otázka zostáva kardinálnou a odpoveď sa môže líšiť v závislosti od rôznych uhlov pohľadu, sfér diskurzu a kontextov.

V príspevku sa venujeme etymológii a vývoju používania pojmu kríza, slovníkovým výkladom v slovenskom jazykovom prostredí, vybraným sémantickým modelom optikou Kosellecka, typológii kríz a v závere reflektujeme snahu o etablovanie všeobecnej teórie krízy – krízológie. Zvolený postup súvisí so zámerom identifikovať zmeny v interpretácii pojmu kríza, na jednej strane s ohľadom rozšírenie jeho obsahu aj rozsahu a na druhej strane s redukciami jeho obsahu v negatívnom zmysle slova. Výber konkrétnych sémantických modelov ovplyvnil fakt, že Koselleck (považovaný za jedného z najvýznamnejších historikov 20. storočia) upozornil na filozoficko-dejinnú dimenziu pojmu kríza v súvislosti s filozofickou kritikou kultúry. Jeho prístup k skúmaniu interpretácie pojmu kríza v kontexte spoločenského vývoja v dejinách považujeme za inšpiratívny s ohľadom na položenú otázku, či je krízu nutné vnímať v pozitívnom alebo (len) v negatívnom význame.

Kríza – o pôvode, vývoji a výkladoch pojmu

Z dejín pojmu vyplýva, že slovo kríza, „krisis“ (κρίσις), bolo nenahraditeľným pojmom gréckeho jazyka. Slovo „krisis“ je odvodené od slovesa „krīnō“ (κρίνω), t. j. oddeľovať, vyberať, rozhodovať, posudzovať v zmysle konečného neodvolateľného rozhodnutia. Pojem implikoval alternatívy, ktoré nepodliehali možnosti revízie. Išlo o nekompromisné buď – alebo: právo alebo bezprávie, život alebo smrť, spása alebo zatratenie. Význam pojmu kríza sa v hippokratovskej škole spájal s kritickou fázou ochorenia, v ktorej sa zvädzal boj medzi životom a smrťou a rozhodnutie sa považovalo za nevyhnutné.³ Aristoteles používal pojem v politickej oblasti vo

¹ KOSELLECK, R.: Některé otázky spojené s dějinami pojmu „krize“. In PECHAR, J. (ed.). *Pojem krize v dnešním myšlení*. Přeložil kolektiv pod vedením J. Pechara. Praha: Filozofický ústav ČSAV, 1992, s. 47.

² BURCKHARDT, J.: *Úvahy o světových dějinách*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 166.

³ Pojmom kríza sa v antickej medicíne označovala konkrétna fáza choroby, resp. jej vyvrcholenie ako potenciálny bod obratu. Pojem sa používal aj v súvislosti s prognostickou funkciou, pričom sa stanovili

význame zachovávanía práva a politických rozhodnutí, ktoré predpokladali správny úsudok. Teologické používanie pojmov „krisis“ a „judicium“ vychádza z právnického jazyka, ale počnúc Novým zákonom získavajú nový význam, a to boží súd, posledný súd. Z uvedeného vyplýva, že pojem kríza zahŕňal všetky rozhodujúce okamihy v živote jednotlivca aj spoločnosti. Rozhodnutie a správny úsudok determinoval vhodný čas, preto sa pojem spájal s dimenziou času, prognózami nielen v medicíne, ale aj v oblasti súdnictva, práva, vojenstva a v teológii napriek tomu, že presný čas posledného súdu nepoznáme.⁴

V latinčine došlo k prevzatiu pojmu v tvare „crisis“ vo význame rozhodnutie, rozhodujúci obrat, zvrät, rozhodujúci okamih, ale aj súd alebo kritika.⁵

Slovo aj pojem kríza sa udržali v latinčine od obdobia antiky až po raný novovek. V medicínskom zmysle sa uplatnil výraz „crisis“ a v teologickom „judicium“ alebo „judicium maximum“. Dejiny pojmu „krisis“ sa vyvíjali tak, ako tomu bolo aj v iných prípadoch, vo väzbe na cirkevné inštitúcie. Do národných jazykov „krisis“ preniká na sklonku stredoveku. Z pôvodných oblastí, v ktorých sa pojem kríza používal, sa rozšíril aj na politiku, psychológiu, ekonómiu a historiografiu. Koselleck tvrdí, že rozšírenie používania pojmu kríza prispelo zároveň k etablovaní uvedených oblastí ako samostatných vied. V 18. storočí sa pojem osamostatnil od primárne medicínskeho významu. Lekársky význam pojmu kríza sa používal ako metafora a aj zásluhou osvietenstva ustupuje jeho pôvodný význam, preto sa zaraďoval medzi dejinné pojmy. Pojem krízy získal filozoficko-dejinnú dimenziu a spájal sa s cieľom výkladu dejinného vývoja prostredníctvom diagnózy súdobej spoločnosti a kultúry. Pojem kríza sa od Veľkej francúzskej revolúcie stáva nezastupiteľným interpretačným nástrojom pre oblasť politických a sociálnych dejín. Obdobie priemyselnej revolúcie je v oblasti ekonomiky a hospodárstva sprevádzané a ovplyvňované vedecky rozvinutou teóriou krízy a konjunktúry. Naopak, v historických koncepciách 19. storočia chýba explicitná teória krízy, výnimkou je Burckhardt a jeho dielo *Úvahy o svetových dejinách* (1873). Teórie krízy sa aj v 20. storočí obmedzili na špeciálne vedy, napr. psychiatriu a politológiu.⁶

kritické dni priebehu ochorenia. S pojmom kríza sa stretávame aj v teórii štiav v zmysle narušenia ich rovnováhy v ľudskom tele. V slovníkových výkladoch z oblasti medicíny sa dodnes uplatňuje vo význame náhleho obratu, poklesu horúčky, ale aj záchvatu, život ohrozujúceho stavu alebo zhoršenia zdravotného stavu. Podľa *Veľkého lekárskeho slovníka* je kríza – 1. vrcholný bod obratu určitého ochorenia, v ktorom sa rozhoduje o zlepšení či zhoršení zdravotného stavu; bývala klasická pri pneumóniách pred zavedením antibiotík; 2. náhly pokles vysokej horúčky; 3. prudké zhoršenie ochorenia s ťažkými prejavmi zlyhávania daného orgánu, tyreotoxická k. pri zvýšenej funkcii štítnej žľazy – hypertyreóze, addisonská k. pri zlyhaní nadobličiek – hypokortikalizme. Porov. lýza, gréc. krisis – rozhodnutie od krino – oddeliť, rozhodnúť. In *Veľký lekársky slovník*. [online]. [cit. 2020-05-06].

Dostupné na: <http://lekarske.slovníky.cz/pojem/kriize>

⁴ KOSELLECK, R.: Některé otázky spojené s dějinami pojmu „kriize“. In PECHAR, J. (ed.). *Pojem krize v dnešním myšlení*. Přeložil kolektiv pod vedením J. Pechara. Praha: Filozofický ústav ČSAV, 1992, s. 47 – 48.

⁵ ŠPAŇÁR, J. – HRABOVSKÝ, J.: *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník*. Bratislava: SPN – Mladé letá, 2003, s. 148.

⁶ KOSELLECK, R.: Některé otázky spojené s dějinami pojmu „kriize“. In PECHAR, J. (ed.). *Pojem krize v dnešním myšlení*. Přeložil kolektiv pod vedením J. Pechara. Praha: Filozofický ústav ČSAV, 1992, s. 48 – 50.

V nadväznosti na uvedené môžeme konštatovať, že k rozmachu teórie krízy dochádzalo najmä v druhej polovici 20. storočia, čo súviselo nielen s dvomi svetovými vojnami a so studenou vojnou, ale aj s devastáciou životného prostredia a reflexiou kultúry ako v stave krízy. Vybrané texty 20. storočia venujúce sa teórii krízy v kontexte kritiky kultúry reflektujú príčiny, prejavy, priebeh a dôsledky spoločenských javov a trendov, ktoré boli identifikované či už na lokálnej, národnej, alebo globálnej úrovni, a boli vyhodnotené ako krízové alebo ako rizikové či ohrozenia. V diskusiách prirodzene panuje nejednotnosť v názoroch na konkrétne koncepcie krízy aj v uvedenom kontexte krízy kultúry. Polemika je často sprevádzaná extrémnou polarizáciou o príčinách, prejavoch, dôsledkoch a riešeníach kríz, a to v zmysle odmietania krízy, zľahčovania situácie alebo, naopak, je v daných intencióch badateľné „bezbrehé“ označovanie „všetkého“ za krízový stav.

Ako interpretujeme pojem kríza? Autorka zdôrazňuje nejasnosť v používaní pojmu a častú dezinterpretáciu jeho pôvodného významu. Je nutné poznamenať, že v gréckych a latinských významoch pojmu kríza (v najširšom zmysle slova) nenachádzame explicitne vyjadrené negatívne významy, ako je to v slovenskom jazyku. Vo výklade pojmu došlo k rozšíreniu významu v súvislosti s ťažkou a komplikovanou situáciou, pričom do úzadia sa dostala kríza vo význame súdu alebo úsudku. V nasledujúcej časti textu sa venujeme slovenským slovníkovým výkladom s cieľom identifikovať zmeny v obsahu pojmu kríza.⁷

Z hľadiska etymológie pojmu podľa *Stručného etymologického slovníka slovenčiny* pochádza z lat. crisis, čo je prevzaté z gr. krisis (κρίσις), rozhodovanie; rozhodujúci obrat, od gr. krīnō (κρίνω), oddeľujem, rozlišujem, rozhodujem; pôvodne išlo o termín medicíny vo význame rozhodujúci bod, obrat, ťažká fáza ap. bolo prenesené aj na hospodárske či politické pomery.⁸ Širšia škála významov pojmu kríza, ktoré sa však v slovníkoch nie vždy objavujú, je markantná už z gréckeho krisis: rozhodnutie, súd, odsúdenie, spor, závod, zápas, úsudok, výrok, obžaloba, právo, spravodlivosť, trest.⁹ Pôvodný význam pojmu odvodený od slovesa „krínó“ ilustruje chápanie krízy v starovekom Grécku od objasňovania a rozhodnutia smerom k zmene. Kríza vo význame obratu vo vývoji deja antickej drámy implikuje výsledky tohto vývoja s cieľom zabrániť negatívnym dôsledkom alebo katastrofe.

V *Slovníku súčasného slovenského jazyka* je kríza definovaná ako: 1. ťažká, zlá, zhoršená situácia, vyvrcholenie ťažkého prechodného stavu; rozhodujúci okamih, po ktorom nastáva obrat: citová, duševná, existenčná, manželská, morálna, mravná, názorová, osobná, vnútorná, tvorivá k.; bytová, finančná, kultúrna k.; hlboká, vážna k.; politická, ústavná, vládna k.; hospodárska, energetická k.; k. podniku, výroby, poľnohospodárstva; dostať sa do krízy; nastala, vypukla k.; byť, ocitnúť sa, zmietať sa v kríze; mať, prežívať krízu; prekonať, vyriešiť krízu; prišla na mňa k.; hist. kubánska kríza al. karibská kríza; 2. lek. nebezpečný ťažký stav, obrat v chorobe: pooperačná k.; pacient prežil, prekonal ťažkú krízu; 3. lit., div. tretia časť klasickej

⁷ Vybraná časť príspevku venovaná výkladu pojmu kríza a typológii kríz bola v skrátenej verzii publikovaná v príspevku *Koncept krízy kultúry v kontexte myslenia o kultúre* In *Kontexty kultúry a turizmu*, roč. 12, č. 2, 2019, s. 93 – 104.

⁸ KRÁLÍK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA, 2015, s. 302.

⁹ PRACH, V.: *Řecko – český slovník*. Praha: Vyšehrad, 1998, s. 311.

drámy, v ktorej dochádza k vyvrcholeniu konfliktu a zauzlenia deja, predchádzajúca momentu katastrofy a rozuzleniu.¹⁰

Pre porovnanie *Slovník slovenského jazyka* z roku 1959 definuje pojem krízy ako: 1. vyvrcholenie ťažkého stavu, nebezpečný, rozhodujúci okamih, ťažká situácia, kritický stav: bytová k., priemyselná k., zásobovacia k., finančná k., politická, vládna k., k. osobnosti, duševná, mravná k., dostať sa do k-y, prežívať k-u; pacient prekonal k-u v chorobe; 2. ekon. periodicky sa opakujúce porušenie rovnováhy hospodárskeho života v kapitalizme, spôsobené relatívnou nadvýrobou, zapríčiňujúce nezamestnanosť a biedu pracujúcich: k. z nadvýroby, hospodárska k., vypukla k., k. kapitalizmu zachvacujúca celý svetový kapitalistický systém; 3. tretia časť klasickej drámy, v ktorej zápletky a spory dosahujú vrchol.¹¹ Komparáciou zisťujeme, že do slovníka vydaného v roku 1959 prenikol súdobý spoločensko-politický kontext vo forme kritiky kapitalizmu. Prienik ideológií do slovníkových výkladov nebol ničím výnimočným. Toto zaťaženie výkladov sa markantnejšie vytráca, resp. nie je prítomné až po roku 1989.

Podľa *Velkého slovníka cudzích slov* je kríza z gréčtiny „Κρίση“ (Krísi) ťažký, prechodný stav, vrcholné obdobie prekonávajúce najväčšie ťažkosti, nedostatok, úpadok; z lekárskeho hľadiska je to rozhodná doba ako náhle opadnutie horúčky, náhly obrat v priebehu choroby; z hľadiska politologického ide o pád vlády v dôsledku mimoriadnej situácie, alebo keď jej parlament vysloví nedôveru; ekonomický prístup hovorí o porušení rovnováhy medzi ponukou a dopytom tovarov a služieb, prejavujúcom sa poklesom hospodárskej konjunktúry; napokon v literatúre je kríza vyvrcholením deja drámy alebo románu.¹² Opäť aj v tomto prípade môžeme sledovať ustupovanie pôvodného významu pojmu krízy – súd, úsudok o niečom v správnom čase.

Sémantické modely a typológia kríz

Slovenský jazykovedec Jozef Sipko interpretuje koncept ako „kognitívnu štruktúru, ktorá spája slovo so zmyslom“.¹³ Zvýšený výskyt pojmu kríza nielen v akademickom prostredí, médiách, ale aj v každodennej komunikácii predstavuje predpoklad pre zvýšenie konotačných kvalít jazykovej jednotky.¹⁴ Analýze vzťahu jazyka a kultúry, presnejšie odhaľovaniu etnokultúrnych súvislostí a konotácií jazykových jednotiek sa venuje lingvokulturoológia, ktorá skúma „fakty kultúry prostredníctvom jazyka“.¹⁵ Koncept krízy je jedným zo základných, s ktorými môžeme pracovať v snahe o porozumenie dejinám a kultúre a zároveň anticipovať budúcnosť.

Koselleck vymedzil tri základné sémantické modely aplikovateľné na vývoj používania pojmu kríza: 1. kríza ako procesuálny pojem, dejiny interpretované ako trvalá kríza; 2. kríza ako jednorazový, zrýchľujúci sa proces, dôsledkom ktorého vzniká nová situácia prameniaca zo zániku predošlého systému, kríza opakujúca sa v dejinách ako hybná sila rozvoja a pokroku,

¹⁰ KOL. AUT. *Slovník súčasného slovenského jazyka*. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011, s. 811.

¹¹ KOL. AUT. *Slovník slovenského jazyka*. 1. diel. A – K. Bratislava: SAV, 1959, s. 773.

¹² ŠALING, S. – IVANOVÁ – ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: *Velký slovník cudzích slov*. Bratislava - Prešov: Vydavateľstvo Samo, 2006, s. 724.

¹³ SIPKO, J.: *Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokulturologie*. Prešov: FF PU, 2011, s. 55.

¹⁴ *Ibid.*, 2011, s. 55.

¹⁵ SIPKO, J.: Jazyková prezentácia hodnôt. In *Jazyk a kultúra*, roč. 1, č. 3, 2010, s. 1.

kríza ako iteratívny periodický pojem; 3. kríza v zmysle poslednej konečnej krízy doterajších dejín (vyústenie), súvis s posledným súdom – používa sa ako metafora, pojem krízy zameraný na budúcnosť a konečné rozhodnutie.¹⁶

Vzhľadom na interpretácie krízy ako príčiny sociálno-patologických javov, ale aj jej chápania ako sociálno-patologického javu osebe, bližšie objasníme tretí sémantický model. Z hľadiska filozofie dejín môže kríza v zmysle posledného súdu znamenať „poslednú krízu doterajších dejín“ alebo „veľkú finálnu krízu“, pričom anticipuje „konečné riešenie“, po ktorom budú dejiny (vývoj) vyzerat' diametrálne odlišne, ako tomu bolo doposiaľ. Vzhľadom na doterajší priebeh v dejinách má pojem v tomto význame skôr utopický charakter, ale ako konštatoval Koselleck na sklonku 20. storočia, „dnes už nie je možné vylúčiť, že pri súčasných prostriedkoch umožňujúcich sebazničenie má všetky šance na to, aby sa (posledný súd, pozn. aut.) uskutočnil“.¹⁷ Napriek vnímaniu krízy v kontexte negatívnych a sociálno-patologických prejavov a dôsledkov (napr. veľká hospodárska kríza a 2. svetová vojna) má aj pozitívne funkcie a je aj ozdravným procesom. Otázka je, či je konkrétna kríza iba epizódou, prechodným stavom, alebo je systémovou (civilizačnou) krízou ako trvalý stav spoločnosti.¹⁸ Optikou Kosellecka ide o prvý a druhý sémantický model.

Ľudské dejiny sú sprevádzané krízami, pričom menia svoj obsah (podstatu) a prejavy a vďaka tomu sa mení aj vnímanie, resp. interpretácia fenoménu krízy. Pri definovaní krízy je dôležité, kto a z akého uhla pohľadu (ekonomického, politického, medicínskeho atď.) krízu interpretuje, resp. hodnotí konkrétne javy alebo situácie ako krízové. Názorové dilemy o prítomnosti krízy, krízovej situácie alebo krízového stavu a ich interpretácie implikujú nutnosť rozlišovať, či je vôbec možné hovoriť o kríze (krízové javy), alebo ide o riziko či ohrozenie. Z ďalších pojmov, ktoré sa obyčajne zamieňajú, sú to mimoriadna udalosť a mimoriadna situácia, ktoré sa považujú za súčasť krízových javov, ale zároveň môžu byť aj ich spúšťacím mechanizmom. Všetky uvedené pojmy sú zaužívané pri analýze a interpretácii primárne spoločenských procesov, ale využívajú sa aj v technologických procesoch. V odbornej literatúre sa používa pojem krízové javy ako súhrnné označenie pre krízy, krízové situácie a krízové stavy.

Typológia kríz zahŕňa viaceré kritériá a operuje s viacerými druhmi:

- subjektívna/objektívna
- krátkodobá/dlhodobá
- cyklická/transformačná
- sektorová/systémová
- živelná/riadená

¹⁶ KOSELLECK, R.: Některé otázky spojené s dějinami pojmu „krize“. In PECHAR, J. (ed.). *Pojem krize v dnešním myšlení*. Přeložil kolektiv pod vedením J. Pechara. Praha: Filozofický ústav ČSAV, 1992, s. 50 – 51.

¹⁷ KOSELLECK, R.: Některé otázky spojené s dějinami pojmu „krize“. In PECHAR, J. (ed.). *Pojem krize v dnešním myšlení*. Přeložil kolektiv pod vedením J. Pechara. Praha: Filozofický ústav ČSAV, 1992, s. 50 – 51.

¹⁸ MURDZA, K.: Súčasná spoločenská kríza ako aktuálny problém bezpečnostno-právnej teórie a praxe. In ŠKORCOVÁ, L. – PASTUCHOVÁ, A. – NEUMANNOVÁ, L. et al. *Súčasná spoločenská kríza a jej negatívne prejavy s dôrazom na vedomie a správanie mladých príslušníkov ozbrojených síl a ozbrojených bezpečnostných zborov: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 2.-3.10. 2014*. Bratislava: Akadémia policajného zboru v Bratislave, Katedra spoločenských vied, 2014, s. 11.

- normálny jav (ozdravný proces) /nenormálny jav (sociálno-patologický jav).¹⁹

Krízu môžeme chápať ako objektívnu, pretože existuje nezávisle od vôle človeka, hoci sa dá povedať, že bez ľudí by neboli ani krízy. Kríza je objektívnou súčasťou vývoja spoločnosti, prírody a technologických procesov. Má aj subjektívno-objektívnu dimenziu v hodnotovej sfére, pričom kríza jedného subjektu môže znamenať prínos pre iný subjekt.²⁰ Subjektívny charakter krízy pramení z faktu, že kríza „sa môže objaviť len u bytosti vybavenej vedomím“.²¹

Podľa priestoru výskytu hovoríme o kríze: lokálnej, regionálnej, národnej, medzinárodnej a celosvetovej. Z hľadiska miery ohrozenia rozlišujeme: krízy nižšej úrovne a krízy vyššej úrovne. S ohľadom na vznik kríz poznáme: pomalé a rýchle. Počet ľudí, ktorí sú krízou ovplyvnení, determinuje rozlišovanie na: veľké, stredné, malé a krízy jednotlivcov. Podľa objektu (sféry), v ktorej sa krízy prejavujú, rozlišujeme krízy: v hospodárskej sfére, vo verejnom sektore, v životnom prostredí a krízy v sociálnej, zahraničnopolitickej a vo vnútroptickej sfére.

Dynamika krízy je dôležitá nielen z výhľadového, ale aj retrospektívneho pohľadu. V tejto súvislosti na základe účinku negatívnych faktorov ovplyvňujúcich kvalitu prebiehajúcich procesov, či už postupne, alebo skokom, hovoríme o krízach plazivých a skokových. Determinantom vzniku krízy môžu byť: prírodné činitele, ľudský faktor a sekundárne krízy. Vývojové štádiá krízy sú štyri: štádium symptómov, akútne, chronické a štádium vyriešenia krízy.²²

Vo vývoji kríz, čo sa týka ich obsahu i priebehu, dochádza k prechodu od tradičných (konvenčných) kríz cez moderné (súčasnú) k budúcim krízam s globálnymi dôsledkami a spôsobujúcimi ďalšie krízy bez možnosti využitia známych skúseností.²³ V aktuálnom čase tzv. koronakrízy, ktorá má globálny charakter aj dosah, môžeme z hľadiska jej prejavov a dôsledkov uvažovať o jej zaradení do budúcich kríz.

V rámci klasifikácie kríz môžeme uplatniť rozmanité kritériá. Dôležité je, že každá kríza má individuálny priebeh ovplyvnený viacerými faktormi, ako aj dôsledky, ktoré sa v priebehu času menia. Spoločným menovateľom rozmanitých typológií kríz je úsilie o zovšeobecnenie, resp. vytvorenie všeobecne platnej typológie kríz, ktorá by spĺňala kritérium účelnosti s cieľom regulácie priebehu kríz a redukcie ich dôsledkov.

Vzhľadom na mnohoznačnosť pojmu kríza a rôznorodý prístup k typológii kríz (napriek rozvoju v oblasti krízového manažmentu) vznikla potreba etablovať všeobecnú teóriu krízy – krízológiu. V sociológii sa pojem krízológia objavil už v 70. rokoch 20. storočia s cieľom vystihnúť podstatu sociálnych kríz. Jedným z prvých zástancov vzniku krízológie v tomto

¹⁹ MURDZA, K.: Súčasná spoločenská kríza ako aktuálny problém bezpečnostno-právnej teórie a praxe. In ŠKORCOVÁ, L. – PASTUCHOVÁ, A. – NEUMANNOVÁ, L. et al. *Súčasná spoločenská kríza a jej negatívne prejavy s dôrazom na vedomie a správanie mladých príslušníkov ozbrojených síl a ozbrojených bezpečnostných zborov: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 2.-3.10. 2014*. Bratislava: Akadémia policajného zboru v Bratislave, Katedra spoločenských vied, 2014, s. 8 – 11.

²⁰ ŠIMÁK, L.: *Krízový manažment vo verejnej správe*. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, 2004, s. 45.

²¹ THOM, R.: Krize a katastrofa. In PECHAR, J. (ed.). *Pojem krize v dnešním myšlení*. Přeložil kolektiv pod vedením J. Pechara. Praha: Filozofický ústav ČSAV, 1992, s. 24.

²² ŠIMÁK, L.: *Krízový manažment vo verejnej správe*. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, 2004, s. 49 – 53.

²³ Pozri bližšie: BOIN, A. – LAGADEC, P.: Preparing for the Future: Critical Challenges in Crisis Management. In *Journal of Contingencies and Crisis Management*, Vol. 8, No. 4, 2002, pp. 185 – 191.

období bol francúzsky sociológ a filozof Edgar Morin, ktorý v príspevku *Pour une sociologie de la crise* (1968) prvýkrát použil pojem „crisologie“. V roku 1976 publikoval štúdiu *Pour une crisologie*,²⁴ kde už explicitne prezentuje potrebu etablovať krízológiu. Záujem o vznik náuky sa prejavil aj u iných autorov, rovnako v iných odboroch. Objavujú sa tiež kritické názory označujúce toto úsilie o zovšeobecňovanie za eklekticismus.

Namiesto záveru

Pojem kríza neznamená „len“ narušenie fungovania spoločnosti alebo systému a jeho nežiaduceho vývoja. Najčastejšie sa hovorí o kríze: ekonomickej, hospodárskej, podnikovej, sociálnej, politickej, vládnej, environmentálnej, ďalej o kríze v zdravotníctve a v školstve, ale aj o kríze v kultúre, umení a vo vede. Kríza kultúry je interpretovaná aj ako kríza hodnôt, morálky, teda ako duchovná či existenciálna kríza samotného človeka. Na úrovni jednotlivca sme konfrontovaní s množstvom kríz v súvislosti s kritickými stavmi organizmu (havária, ochorenie), krízou veku, krízou identity, manželskou krízou, krízou vzťahov, ktoré život jednotlivca zásadne ovplyvňujú, ba dokonca ohrozujú. Dôsledkom rôznych kríz je okrem iného nezamestnanosť, prehlbovanie sociálnej chudoby, nárast kriminality, psychických ochorení a samovrážd. Výzvou je, aby krízy neboli vnímané ako hybné sily stavajúce človeka do pozície obeť, ktorá stratí nádej a uchýli sa k fatalizmu.

Život nám prináša množstvo situácií, ktoré môžeme vnímať ako krízy či krízové situácie. Úlohou spoločenských vied a praxe je pripravovať ľudí na zvládanie náročných situácií a zároveň rozvíjať výskum v oblasti teoretického i praktického riešenia kríz v rôznych oblastiach života spoločnosti. Tendencie zovšeobecnovania typológie kríz, resp. etablovanie a rozvoj všeobecnej teórie krízy by mohli prispieť k hľadaniu nových postupov a efektívnejších stratégií prevencie, ale aj k aplikácii nových riešení krízových javov, ktoré si to svojou podstatou, prejavmi a dôsledkami vyžadujú. Vzhľadom na šírku používania pojmu kríza v súčasnosti nielen vo vede, ale aj v každodennosti však musíme konštatovať, že je to náročná úloha.

So zreteľom na naše východiská identifikujeme na jednej strane rozšírenie obsahu i rozsahu pojmu kríza. Na druhej strane dochádza aj k redukcii obsahu vo význame ťažká a komplikovaná situácia s tendenciami interpretovať pojem vo výlučne negatívnych konotáciách. Obsah pojmu kríza sa viaže na jeho pôvodné používanie v medicínskom a politickom kontexte, čiže ide o rozhodujúci okamih, správny úsudok, vrcholný bod obratu ochorenia, prognózu choroby. Z gréckeho „krisis“ vyplýva, že obsah pojmu bol širší – rozhodnutie, súd, odsúdenie, spor, závod, zápas, výrok, obžaloba, právo, spravodlivosť a trest. Postupne bol pojem vo význame súd rozšírený o jeho teologický význam – boží súd, posledný súd. Dochádzalo však aj k redukcii obsahu pojmu kríza, resp. k používaniu vo význame ťažká a komplikovaná situácia, nebezpečenstvo. V tomto význame sa jeho používanie rozšírilo aj v historickom, ekonomickom, politickom, sociálnom, vo filozofickom, v environmentálnom a psychologickom diskurze. Vytráca sa používanie pojmu vo význame rozhodnutie, úsudok a bod obratu v pozitívnom

²⁴ Pozri bližšie: MORIN, E.: *Pour une sociologie de la crise*. In *Communications*, Vol.12 , No. 1, 1968, pp. 2 – 16. [online]. [cit. 2020-05-08]. Dostupné na: https://www.persee.fr/doc/comm_0588-8018_1968_num_12_1_1168

MORIN, E.: *Pour une crisologie*. In *Communications*, Vol. 25, No. 1, 1976, pp. 149-163. [online]. [cit. 2020-05-08]. Dostupné na: https://www.persee.fr/doc/comm_0588-8018_1976_num_25_1_1388

zmysle slova. Čo sa týka rozsahu pojmu, môžeme konštatovať, že ide o množinu pojmov krízové situácie, krízové stavy, krízové javy. Stretieme sa však aj s pojmami riziko, katastrofa, kolaps, ale tiež mimoriadna situácia, mimoriadna udalosť, ktoré bývajú považované za súčasť rozsahu pojmu kríza. Dôležité je upozorniť, že krízu nie je možné stotožňovať, resp. zamieňať s pojmami riziko či ohrozenie, katastrofa a kolaps. Mali by sme tiež rozlišovať medzi krízou a mimoriadnou situáciou či udalosťou. Z uvedeného vyplýva, že definovať pojem krízy, ktorý by bol všeobecne platný vo všetkých oblastiach spoločensko-vednej teórie a praxe, je náročné, ale tieto pokusy nepovažujeme za neplodné. Argument, že každá kríza je špecifická a vyžaduje si zohľadnenie sféry diskurzu, je nespochybniteľný, ale práve preto potreba revidovania vymedzenia pojmu a jeho používania v rôznych kontextoch zostáva.

Štúdia je výstupom grantového projektu:

VEGA 1/0282/18 *Charakter a vývoj nezávislej kultúry a umenia na Slovensku po roku 1989.*

Literatúra a zdroje

- BOIN, A. – LAGADEC, P.: Preparing for the Future: Critical Challenges in Crisis Management. In *Journal of Contingencies and Crisis Management*, Vol. 8, No. 4, 2002, pp. 185 – 191. ISSN 14-685973.
- BURCKHARDT, J.: *Úvahy o svetových dejinách*. Olomouc: Votobia, 1996, 266 s. ISBN 80-7198-149-4.
- GABAŠOVÁ, K.: Koncept krízy kultúry v kontexte myslenia o kultúre In *Kontexty kultúry a turizmu*, roč. 12, č. 2, 2019, s. 93 – 104. ISSN 1337 – 7760.
- KOL. AUT. *Slovník slovenského jazyka*. 1. diel. A – K. Bratislava: SAV, 1959, 815 s. BEZ ISBN.
- KOL. AUT. *Slovník súčasného slovenského jazyka*. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011, 1087 s. ISBN 978-80-224-1172-1.
- KOL. AUT. *Velký lékařský slovník*. [online]. [cit. 2020-05-06]. Dostupné na: <http://lekarske.slovníky.cz/pojem/krize>
- KOSELLECK, R.: Některé otázky spojené s dějinami pojmu „krize“. In PECHAR, J. (ed.). *Pojem krize v dnešním myšlení*. Přeložil kolektiv pod vedením J. Pechara. Praha: Filozofický ústav ČSAV, 1992, s. 47 – 57. ISBN 80-7007-034-X.
- KRÁLIK, L. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA, 2015, 704 s. ISBN 978-80-224-1493-7.
- MORIN, E. Pour une sociologie de la crise . In *Communications*, Vol.12 , No. 1, 1968, pp. 2 – 16. [online]. [cit. 2020-05-08]. Available from: https://www.persee.fr/doc/comm_0588-8018_1968_num_12_1_1168
- MORIN, E.: Pour une crisologie. In *Communications*, Vol. 25, No. 1, 1976, pp. 149-163. [online]. [cit. 2020-05-08]. Available from: https://www.persee.fr/doc/comm_0588-8018_1976_num_25_1_1388
- MURDZA, K.: Súčasná spoločenská kríza ako aktuálny problém bezpečnostno-právnej teórie a praxe. In ŠKORCOVÁ, L. – PASTUCHOVÁ, A. – NEUMANNOVÁ, L. et al. *Súčasná spoločenská kríza a jej negatívne prejavy s dôrazom na vedomie a správanie mladých*

- príslušníkov ozbrojených síl a ozbrojených bezpečnostných zborov: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 2.-3.10. 2014.* Bratislava: Akadémia policajného zboru v Bratislave, Katedra spoločenských vied, 2014, s. 7 – 18. ISBN 978-80-8054-619-9.
- PRACH, V. *Řecko – český slovník.* Praha: Vyšehrad, 1998, 700 s. ISBN 978-80-7021-285-1.
- SIPKO, J. Jazyková prezentácia hodnôt. In *Jazyk a kultúra*, roč. 1, č. 3, 2010, s. 1 – 8. [online]. [cit. 2020-05-02]. Dostupné na: <https://www.ff.unipo.sk/jak/cislo3.html>
- SIPKO, J. *Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokulturológie.* Prešov: FF PU, 2011, 320 s. ISBN 978-80-555-0371-4.
- ŠALING, S.- IVANOVÁ – ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z. *Veľký slovník cudzích slov.* Bratislava - Prešov: Vydavateľstvo Samo, 2006, 1392 s. ISBN 80-8912-305-8.
- ŠIMÁK, L.: *Krizový manažment vo verejnej správe.* Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, 2004, 245 s. ISBN 80-88829-13-5.
- ŠPAŇÁR, J. – HRABOVSKÝ, J.: *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník.* Bratislava: SPN – Mladé letá, 2003, 1222 s. ISBN 978-80-1000-347-1.
- THOM, R.: Krize a katastrofa. In PECHAR, J. (ed.). *Pojem krize v dnešním myšlení.* Přeložil kolektiv pod vedením J. Pechara. Praha: Filozofický ústav ČSAV, 1992, s. 23 – 28. ISBN 80-7007-034-X.

The Crisis – Dead End or Healing Process?!

A Few Remarks on the Definition of the Concept of Crisis

The notion of crisis has become a common term which is being used very broadly – in common speech as well as in academic discussions. The paper focuses on the historical development and selected semantics of this notion. Origin of the term crisis comes from the Greek noun „krisis“ – choice, decision, judgement, deriving from the Greek verb „krīnō“ – to decide. These two meanings influenced the use and the meaning of the notion of crisis also in contemporary thinking. The history of the notion of crisis veers between failed attempts at precise definition and its inflation and devaluation as a tool of analysis. To conclude, it is considered whether the notion of crisis has heuristic value either for the understanding of phenomenology of crises or for the general theory of crisis – crisiology.

Mgr. Katarína Gabašová, PhD.

Katedra kulturológie, FF UKF v Nitre

Hodžova 1

949 01 Nitra

kgabasova@ukf.sk